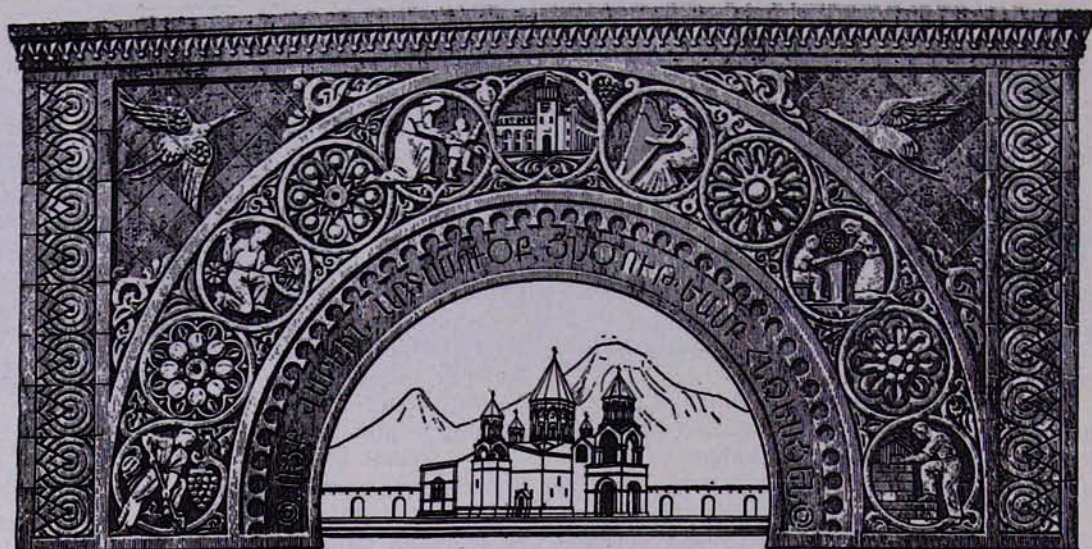




ԵՂԻՇԵ ԱՐՔԵՊ. ՏԵՐՏԵՐՅԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԵՍ ԾՆՈՐՀԱԼԻ

Դյուրին չէ այսօր, ութհարյուր տարիներ հետո, ա. Ներսէս Ծնորհալիի առիթով կենալ անցյալ մեծություններու դիմաց և մեր օրերու արժեքափերով կշռել զանոնք, երբ մենք մարդերը սովոր ենք դասել արդի չափանիշերով: Մեր դարը ոսկիի, անգթության, խաբեության և անափոփ թշվառության դարն է. հերոսներ, սուրբեր և մտքի վաստակավորներ չեն խոսիք մեզի իրենց իրական արժանիքներով: Այդ արժեքները մեծ չափերով պարպված են իրենց ոգեղեն էությունեն, որոնք մեր հեռու անցյալին մեջ մեզ կափոփեն, կհուսադրեն և մեզ զգեստնող աղետները հանդուրժելու, տիրակալելու մոպս հերոսությունը կներշնչեն մեծին ու պզտիկին, ասպետին ու եկեղեցականին, ավագին և անավագին:

Ոչ մեկը մեր անցյալի փառքերեն, որոնք երախտագիտության պատմուճանով կհանգչին թուղթերուն ծոցը, կրցած է առթել խոովքը հաջորդ սերունդներուն, որքան եղերափառ մեծությունը Ծնորհալին: Բյուրեղ կախարդանքը իր անձին շինված պետք է ըլլա մեր դարերեն ավելի՝ մեր ժողովուրդի տրտում, բայց քաղցր լինելությունեն: Վասնզի ամեն մարդ իր ժամանակին պատկանելէ առաջ, իր ժողովուրդն է ամբողջապես: Այսօր մեր ժողովուրդը հագիլ թե ինքզինքին կպատկանի և, հետևաբար, անկարող է այլևս երկինքները բանալու և ճանչնալու մեծությունը զգացումներուն, որոնք աստվածներ կիջեցնեն հայ հողին վրա, անոր շքեղ կայքերուն մատուռներ, վանքեր և



ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԵՍ ԾՆՈՐԱԼԻ
(Նկար՝ Հովնաթանյան դպրոցի)

վկայարաններ կառուցանելն առաջ: Չկա այսօր այն եղերափառ փաղանգը մարոց, որոնք դարեր շարունակ կալեն ու հողեն վարդեր հանեցին: Այսօր մեր հոգին ի վիճակի չէ երկինքներու լույսեն հայնարու հրդեհը քաղել, ինչպես կընեին երբեմնի խորհրդագգաց անձնավորությունները:

Ազգերը, ինչպես անհատները, կապրին հոգեկանով միայն, որ վեր է կյանքի սովորականություններեն, որմե կախված է գիրին, լեզվին և արվեստին գոյությունն ու հավերժացումը: Ապրեցնող և ստեղծող այդ տարրը նույն հավերժական տարրն է, որով կլեցվին բոլոր ձևերը, դեմքերն ու դեպքերը՝ դեր մը կատարելու, արժեք մը ի հայտ բերելու համար պատմության մեջ: Մարդիկ ոչինչ կրնան իրագործել, երբ բաժնված կմնան կյանքի գերագույն այդ աղբյուրին: Մարդոց մեծությունը կշափվի այդ աղբյուրին բացվելու և անկե կարելի օժանդակությունը ընդունիլ կարենալու համեմատությամբ:

Ս. Ներսես Շնորհալի երկնային այդ ճշմարտություններուն բացվող և զայն մեզի բերող գերագույն միջնորդն է, որ գիտե բանալ ինքզինքը դեպի Աստված՝ իր ահեղ առանձնաշնորհման զգացումով, և դեպի մարդ՝ անոր տկարության սերեն հրահանգված: Այս ապակիի թափանցկոտության շնորհիվ է, որ ան կատարելապես առակ կդառնա հոգեկան ճշմարտությունները մեկ կողմեն մյուսը փոխադրելու: Որովհետև քրիստոնեական ճշմարտությունները վարդապետական ըլլալն ավելի անձնական են:

Հեքիաթ է մեր պատմությունը, չպատմված հեքիաթ: Հեքիաթ է նույնպես պատմությունը մեր հոգիի ու մտքի հերոսներուն: Այն հիգը, զոր մեր ժողովորդը ըրավ, վանքեր ու տաճարներ կանգնելով և մեր մագաղաթները երկնագրելով, մեկ կողմեն միայն տեսանելի կընե իր հոգեկան դիմագծությունը: Սակայն անկե անդին տակավին մեզի ցույց չէ տրված խմորը, որ մեր ժողովորդին ոսկորներեն և արյունեն կերտվեցավ, և որուն վրա պատմության կատաղի ցուլը այնքան անգամներ իր հետքերուն ավերները դրոշմեց: Հայ հոգին փառքի պատմությանն ավելի տասնիցս հրկիզված ծուխն ու մոխիրը կպահե իր անցյալեն: Մտքի այս արժեքները ալ ավելի բարձր ու թանկագին կդառնան, երբ նկատի առնենք պայմանները, որոնց մեջեն անոնք կրցին ծնիլ ու ապրիլ: Բռնության, գերության, հալածանքի ընդմեջեն զարգացնել մշակույթ մը՝ տրված չէ ամենուն: Անհկա տուրքն է հայ ստեղծող մտքին: Գիշդ է, թե մշակույթի կարգ մը սեռեր խուսափած են մեզմե, մերը չէ կրցած ըլլալ մտածող, տրամաբանող, իմաստասիրող հույներու պես, սակայն քանիցս կըրցած է մտքի վերածնություններ ստեղծել, բավարարելու համար իր հոգիին պահանջքը, Ե, ԺԲ, ԺԹ դարերուն: Մենք կրցած ենք ապրեցնել մեր լեզուն դարերով. այդ երկար շրջաններուն ունեցեր ենք քաղաքական ելևէջներ և անոնց զուգընթաց՝ մշակութային ելևէջներ: Բանասերներն ու պատմաբանները, որոնք կառչած են առավելապես լեզվի հեղաշրջումներուն, զանազան անուններով հորջորջած են այդ վերիվայրումները. **ոսկեդար, անկման շրջան, արծաթի դար** և այլն:

Շնորհալիի դարը, արծաթով տիտղոսված, շատ ավելի բարձր է, քան Թարգմանչաց շրջանը, ուր մենք ոչինչ տված ենք մեր մտքին, այլ գոհացած ենք լոկ թարգմանությամբ: Թարգմանչական գրականություն մը ծնունդ չի կրնար ըլլալ մեր հոգիին, քանի որ եկվոր է: Ե դարու թարգմանիչները մեզի տվին դասական լեզուն և ոճը հայ քրիստոնյա մշակույթին: Վերանորոգեցին հայ եկեղեցին և մեզի բերին զգալի և գործոն կերպարանքը քրիստոնեության: Սակայն դասական լեզվի և գրականության մեջ մեծ է անջրպետը: Անշուշտ Կորյուն, Փարպեցին և Եղիշեն, իբրև պատմիչներ, ուրույն տեղը

ունին մեր հին մատենագրության մեջ իրենց թանկագին մենագրություններով և վկայաբանական վավերություններով, Կորյուն իր կրոնափմաստասիրությանը, սակայն չեն բավեր դասական պատմումանը հագցնելու և դարու մեր գրականության: Ստույգ է, թե չունինք զուտ դասական գրականություն մը: Լեզու մը դասական է, երբ իրմով կաղապարված կըլլան ժողովուրդի մը մշակույթին բոլոր երեսները, նմանը շտեմնված ուժգնությամբ մը: Բոլոր տարրերը, որոնք դերակատար կդառնան, պետք է հավասարակշռվին, ներշնչումներն ու զգացումները հեղինակներուն՝ անհրաժեշտաբար հաշտվին երջանիկ միության մը մեջ: Ազգային զգացում, ցեղային արժեքներն ու ժամանակի տուրքերը պետք է երջանիկ ամուսնությամբ մը պսակեն դարաշրջանին բոլոր արտադրանքները:

Ֆրանսական դասական շրջանի գրողներուն քով այս ներքին հավասարակշռությունն է, որ կտիրապետե: Օգոստոսի դարուն, ազգային ցանկություններն ու ձգտումները և հելլեն ազդեցությունը երկու գլխավոր տարրերն են այս միության: Գրականության մեջ դասական շրջանը կզուգադիպի առհասարակ ազգային զորավոր զգացումներուն և ձգտումներուն: Պերիկլեսի, Օգոստոսի, Լուդովիկոս ԺԴ-ի և Լոլիսաբեթի շրջանը անգլիական գրականության մեջ այս իրողությունը կհաստատեն:

Խնդրական է անշուշտ արծաթե դարը դասական կոչել. սակայն եթե նկատի ունենանք Ռուբինյանց օրով Կիլիկիո մեջ եղած անկախության ճիգերը, որոնք հաջողությամբ պսակվեցան, բայց մանավանդ այդ շրջանի գրողներու միական ու միատարր ճիգը, Շնորհալին, Գրիգոր Տղան, Լամբրոնացին, Հերացին, Կիրակոս Պատմիչը, Սարգիս, Բարսեղ և Իգնատիոս Շնորհալիները, կարելի է դասական շապիկ մը հագցնել արծաթի դարուն:

Խալարեն կծագի լույս, ըսված է իրավամբ: Բագրատունյաց թագավորության անկումեն վերջ, թե՛ Մեծ Հայքի և թե՛ Կիլիկիո մեջ մեր քաղաքական և եկեղեցական իշխանությունը փշուր-փշուր եղած՝ իր օրհասը կապեր: Սելջուկներու արշավանքին հետևանքով Հայաստանը վերածվեր էր ավերակներու: Հայոց Կաթողիկոսությունը աստանդական վիճակի մեջ էր, Գրիգոր Բ Վկայասերի օրերեն սկսյալ: Իր բնական հունեն դուրս էր նետվել նաև տրևտեսական, հոգևոր և մտավոր կյանքը: Միայն քանի մը անմատույց վանքեր, որոնք բնավեր թռչուններու նման կմնային թառած ասպատակներու ճամբեն հեռու ինկող լեռներու ծոցին, կամ ծվարած մութ անտառներու խորը, կըջանային այս համատարած ավերեն փրկելու մեր ազգային մշակույթը ամփոփող մագաղաթները: Հոս, այս վանքերուն մեջ էին կեդրոնացած Մեծ Հայքեն եկած և Կիլիկիո լավագույն մտավոր ուժերն ու գրիչները:

Պետք չէ մոռնալ, որ ԺԱ դարը իմացական կենդանության մեծ ապացույցներ տված է մեր պատմության: Մագիստրոսի հիմնած կրթական հաստատությունները իրենց բախտորոշ դերը ունեցան անտարակույս: Տոհմին ավանդության մեջն էր ուսումին հանդեպ խանդավառ կեցվածքը: Հատուկ խնամքով Շնորհալին աշակերտած է Հայոց Կաթողիկոսության մայր դպրանոցին, և, ինչպես ինքը կվկայե, իր մեծ եղբայրը բացառիկ խնամք տարած է իր վրա: Քեսուհի Կարմիր վանքին մեջ ստացած է նախնական կրթությունը, որուն առաջնորդն էր իր գիտությամբ հռչակավոր Ստեփանոս Մանուկ կոչված եպիսկոպոսը: Իր անդրանիկ գործը, զոր կորակե «վիպասանություն», արդյունք «համբակ տիոց», իրն են բառերը, աշակերտական ոտանավոր մը չէ միայն, այլ նաև փաստ մը, թե ինչ ոգիով և իտեալներով այդ պատանին կմեծնար իր ժողովուրդի սպասին համար: Շնորհալի մականունը հակառակ

դպրոցական վերադիր մ'ըլլալուն, հետո իր գործունեությունը լուսավորող, անձին ու հանճարին շաղապատումովը պիտի կենքավորեր այդ գեղեցիկ բանը: Ինք կըսե տեղ մը, թե Աթենք չէ գացած և թե հոմերական վարժություններ չունի, ակնարկելով անշուշտ հունարենի իր անգիտության: Այս շքեղ մտքին այս պակասը սակայն չէ վնասած անոր բանաստեղծական հանճարին: Այս պակասին կպարտինք իր գեղեցիկ լեզուն և իր մտքի հայեցիությունը:

Պատմությունեն գիտենք, թե Շնորհալին իր մատաղ հասակեն օգնական էր իր եղբորը, որ զինք ձեռնադրած է եպիսկոպոս՝ գործածելու համար անոր շնորհները, մանավանդ հավասարակշռված միտքը, կեդրոնական Աթոռին բազմապահանջ կարիքներու հայթայթումին համար: **Յորովայնէ ընտրեալ** եկեղեցականն է ան, հոգևոր պաշտոնյա մը որոշադրող բարձրագույն բոլոր առաքինությանց շտեմարանը. քաղցրություն, ժուժկալություն, բարություն, պարզություն, սիրելու և ներելու կարողություն և այլն և այլն: Հասկանշական է իր կենսագրին մեկ բառը, որով անոր նկարագրին այս կողմը անխորտակելի կերպով կմնա մեր մտքին մեջ: Զինք բարկացնողի մը անկկա կըսե. «Սեր, պիտի բարկանայի քեզի, եթե ինձի չխնայեիր»:

Ավելի քան քառասուն տարիներ, մինչև իր կաթողիկոս եղբոր մահը, անկա հոգին էր այդ կաթողիկոսարանին, որ, թափառական բերդե բերդ, Հոռմ: կըլլայի անջրդի ժայռին վրայեն պատասխանատվությունը ունի ավելի քան տարտղնված հոտի մը հանձնաձույժին: Կիլիկիա, Կապադովկիա, Մեծ Հայք, Միջագետք, Եգիպտոս, Պաղեստին, հոն, ուր հալ ժողովուրդը ունի իր բազմացրիվ բեկորներն ու մասերը, կաթողիկոսության կողմն Շնորհալին է, որ պիտի երթա, պիտի սփոփե, հուսադրե, փրկե հույներեն, արաբներեն, թուրքմեններեն, ներքին ցեղերեն, ամեն օր հալածական իր ժողովուրդը: Եկեղեցականի անոր նկունությունը, համոզվելու հեղինակությունը այնքան մեծ է, որ անոր կհանձնվի դժվար առաքելությունը պատակտված կիլիկյան իշխանությունը հաշտության մը մոտեցնելու (Թորոսն ու Օշինը), միջնադարյան այս կատաղի ասպետները հանեցնելով իրարու: Ուշագրավ են նույնպես իր հարաբերությունները Պոլսո հետ, իր ազդած հմայքովը: Ծանոթ է Ալեքսիսի հետ իր խոսակցությունը և ասոր հետևանք ընդարձակ էջը «Խնդրոց պատճառաբանությամբ» անունով, որ երկու քույր եկեղեցիներուն ցանկալի միությունը ուներ իբրև հեռավոր նպատակ: Սակայն Շնորհալի Հայրապետ, տեսնելով, որ հույները, առանց իրենց կողմեն զիջում մը ընելու, մտադիր են հայերը քաղկեդոնականացնել և կապտել ամեն ազատություն, քաղաքավարությամբ կմերժե Մանլիկ կայսեր առաջարկները և արևելյան հայրերու կարծյաց անհրաժեշտությունը կհայտնե սու այդ: «Հիմն հաստատությեան մեր նորա են, ես գլխուն անհնար է առանց անդամոցն՝ գործոց իրիք կատարումն առնել»:

Շնորհալիի հայեցողությամբ եկեղեցիներեն ոչ մին պետք չէր իրավունք տար ինքզինքին քրիստոնեությունը իբրև իր սեփական ստացություն ըմբռնելու և զայն ուրիշներուն պարտադրելու: Քրիստոնեական ճշմարտությունը կը հաստատվեր մասերու միավորությանը մեջ: Չէր ընդուներ, որ եկեղեցի մը ինքզինքը իբրև տեղ նկատեր և հրամայեր, ուրիշ մը՝ իբրև ծառա հնազանդեր: Այս տեսությունը առաքելական է և սկզբունքը եղած է մեր եկեղեցիին իր գոյությունեն ի վեր: Շնորհալին բարձրաբարբառ քարոզն է հալ եկեղեցվո լայնախոհ տեսության և միությունը կըմբռնե հիմնական կետերու համաձայնության և հոգևոր փոխադարձ հաղորդության մեջ:

Կրոնավոր, ազգային գործիչ, մատենագիր. հիմնական տարրերեն կազ

մըված այս դեմքը կգատվի ընթացիկ տիպարեն անով, որ բոլոր այդ գիծերը կհամախառնվին, կներդաշնակվին առանց մեկումն կամ մյուսին զանցումի՛ն կամ նվազումի՛ն: Հավատք, բարություն, խոհեմություն, զգաստ կյանք, քաղցր արժանապատվություն, բեմերու վրա Աստուծո խոսքը մեկնելու արտաշարժ խորություն, թեմն թեմ, երկրն երկիր կրոնական իր առաքելությունը տանող հեքիայթունակ գեղեցկություն: Զուր տեղը չէ, որ մեր եկեղեցին սրբացուցած ըլլա զինքը: Արյունի նահատակության հետ մտքի այս նահատակությունը կու գան դեմ-դեմի: Ընորհալին գրչի սուրբ մըն է գերազանցորեն: Կյանքի մեջ ամեն արժեք տառապանքով ձեռք կբերվի. գրչի արվեստն ալ տարիներու զոհողություն կպահանջե: Տառապանքով կմաքրվի մտքի ոսկին և արցունքով՝ հոգիին կտալը, գիր և մագաղաթ ըլլալե առաջ:

Միհակն է այն մեր մատենագիրներեն, որուն գործը բացառաբար կառուցված, շրջանակված է միայն ու միայն կրոնական նկատումներեն: Քերթված, մեկնություն, դավանաբանական թուղթ, բոլորին մեջ առաջին գիծին կու գա կրոնավորը: Եվ երբ զինքը կզետեղենք իր շրջանին մեջ, այնքան դժվարությանց և կարիքներուն դիմաց, այն ատեն կհասկցվի, թե ինչ սրբազան խորություններ, աստվածային շնորհներ նպաստած են շինելու այս սուրբ կաղապարը:

ԺԲ դարը դժվարագույն դարերեն մեկն է հայոց պատմության: Բեմին վրա են ժամանակի երեք մեծ ժողովուրդները. թուրքը, հույնը և արաբը՝ Եգիպտոսով: Մեծ Հայաստանը ընկղմած է թրքական ալիքներուն մեջ: Տալլոսի կարկառներուն վրա, հերոսական դժնդակ ճիգերով, ոտքերը անդունդի՛ն ունիք իշխանություն մը, և ինչպես ինք՝ Ընորհալին կպատկերե, «իբրեւ զայծեամն հալածեալ յորսորդաց»: Կայտողիկոս մը, որ պիտի աշխատի թե՛ իր թագավորին գահը և թե՛ Հայրապետական Աթոռը ազատելու այս գազաններու ժանիքեն: Կհասկցվի, թե ինչ ծանր շնորհներ պետք է միջամտեն այդ դժվարին առաքելությունը ի գլուխ հանելու համար: Ընորհալին մեր հայրապետներու շարքին մեջ ամենեն իրավ կրոնավորն է, բառին տալով իր ժամանակի երանգը. այսինքն մարդը, որ փրկությունն է զանգվածին, սիոփանքը՝ տառապողներուն, խելքի և կյանքի ուղեցույցը՝ տգիտության մեջ թափալող ամբոխներուն: Իր Թուղթերուն մեջ այդ տուրքերուն փաստը պայծառ կերպով կերևի մեզի: Հունաց կայսեր հետ իր թղթակցությունը զոր հիշեցինք, ապացույց է, թե որ աստիճան հեղինակավոր ազդեցություն մը կրցած է ձեռք ձգել դարավոր ատելությամբ մեզի դեմ կարծրացած Պոլսո Աթոռին մեջ: Վասնզի իր մահը բռնի վկայություն մը կխլե կայսեր բերնեն, երբ անհկա կխոստովանի, թե «Եկեղեցին Քրիստոսի շատ մեծ, շատ զգաստ զգայարանը մը կորսնցուց»: Իր մահը ցույց կտրվի իբրև պատճառ, որով Արևելքի այս երկու եկեղեցիները չեն հասնիր իրենց ցանկալի միության:

Իր անունով մեզի եկած գործերուն գլխավորներեն է **Ընդհանրականը**, որ կազմված է Հռոմկալի կաթողիկոսարանեն զանազաններու ուղղված թուղթերն: Տեսակ մը թուղթ հովվական և անդրանիկ կոնդակ օրհնության՝ ուղղված **առ համօրէն հայաստե ազինս**: Ութ դարերու ընթացքին ան ոչինչ կորսնցուցած է իր ուժեն և կրնա նկատվիլ իբրև եկեղեցական հրահանգություններու և բարեկարգության լավագույն ուղեցույցը, թե՛ կրոնականներու և թե՛ աշխարհականներու համար: Դավանաբանական հարցերու տեսակետով Ընորհալին կարելի է անվարան նկատել հայ եկեղեցվո ամենեն ուղղափառ, անջեղ, ընդհանուր եկեղեցվո ոգին ամենեն հարազատ արտահայտող և աստվածաբանական հարցերը կարելի պայծառությամբ հաստատող մեր մեծ

Հայրապետը: Շնորհալի՜ն հայ եկեղեցւոյ տրամաբանությունն է:

Սակայն ինչ որ Շնորհալի՜ն եզակի կրնէ մեր կաթողիկոսներու շարքին մէջ, իր մատենագրական վաստակն է: Իր հայտնաբերած շքեղ հատկանիշներն են այս գետնին վրա՝ բարձր կրօնագգաց ոգի, բանաստեղծական ավյուն, ոճի նկունություններով հարուստ գգայարանք, քերթողական քաղցր շնորհներ, ապրված բարոյախոսություն:

Մեր գրականության, այսինքն գրավոր դպրության առաջին օրերէ՛սկայալ հայ մտքի ազգային ստեղծագործությունը ամենէն ավելի երևան պիտի գար բանաստեղծության մէջ: Եկեղեցական բանաստեղծությունը ուրիշ բան չէ, բայց օրհներգությունը ընդհանուր եկեղեցւոյ մէջ ծաղկած ու զարգացած, քրիստոնեւոյան աստվածաշնորհական հանդիսավորություն տալու համար:

Մեր եկեղեցւոյ հոգևոր երգարանը ճոխ է, թե՛ն անոնց հեղինակներէ՛ն շատեր կմնան անծանոթ: Թե՛ն բանաստեղծության այս տեսակը ինքնաբոյս չէ եղած մեր մէջ և ազդված ու հետևած է գլխավորաբար ս. Գրքին և հույն եկեղեցւոյ օրհներգության զարգացման, ոչինչ կկորսնցնէ իր արժէքէն, երբ նկատի ունենանք մանավանդ ընդհանուր և հասարակաց տվյալները նույն սեռին: Թող թե՛ հայ Շարակնոցը ունի ինքնաբոյս և իրեն հատուկ այնպիսի երգեր, որոնք միայն հայուն կրնան ըլլալ:

Թե՛ հույն և թե՛ լատին հոգևոր քերթողությունը տիրապետված է հայեցողական և մորալ ձգտումներով, մերը՝ ոգեղի՜նությամբ, գորովով, որ այնքան անհրաժեշտ է ստեղծագործության թափը ուղղելու համար: Եվ այս տարբեր չէր կրնար ըլլալ. եթե աղոթքը ճիշդ է տառապողին, անօգնականին, եթե ան օրհներգն է և շնորհակալությունը բարիին, եթե հույն ու երազն է այս կյանքէն վեր ուրիշ կյանքի մը, ո՞վ մեզմէ ավելի տառապեր, սիրեր և երազեր է: Մեր ժողովուրդը տեպապաշտ, բարի, այս կյանքէն անդին տեսնող և անմահության կերպարանք ճարող ժողովուրդ է, և աղոթքը շնչառության չափ ան հրքածեշտ ու բնական է իրեն համար:

Եթե հոգին եղած է երգելու համար, ան եղած է ավելի ևս աղոթելու համար: Ան որքան համերգ մը, նույնքան և աղոթք մը, սաղմոս մըն է: Հոգին կաղոթէ, որովհետև ինքզինքը կգգա շատ պզտիկ՝ ընդարձակ այս տիեզերքին մէջ, զարհուրելի ուժերու առջև, կիրքերուն դիմաց, որոնք կոռնան մեր ներքը, ավելի փոքր՝ հոն, ուր մեզ կառաջնորդէ մեղքը, կհալածէ խղճի խայթը: Այնքան տկար ենք, որ կփնտրենք բնագոյրեն մեր վերև անհուն գորով մը, հայրական գործություն մը, որ մեզ պաշտպանէ, և մեր ձեռքերը կմիանան, և մեր ծունկերը կնկին անդիմադրելիորեն անոր առջև: Աղոթքը դուստրն է վրձնին և սիրուն:

Երբ ժողովուրդ մը կաղոթէ, ան կրնա անցնիլ ցավագին տագնապներէն և դուրս գալ անոնցմէ ճակատը վեր, խոովքէն վերջ գտնելով խաղաղությունը իր հոգիին: Ան այս կերպ կգտնէ իր հավատքին մէջ հոգեկան վերանորոգման և երիտասարդության ուժ մը: Ահա թե ինչո՞ւ հայ ժողովուրդը անմահ է, հակառակ իրեն եղած բոլոր չարիքներուն: Շնորհալի՜ն հայ մըն է և մեծ աղոթող մը:

Շնորհալի՜ի քերթողական վաստակը կարելի է բաժնել երկու գլխավոր երեսներու. տաղաչափական և սրբազան բանաստեղծություն: Տաղաչափականի տակ կերթան Ողբ Եղեսիոյ, որ պատմությունն է Եղեսիոյ առման, Ողբերգութիւն, Յիսուս Որդի, Վիպասանութիւն, որ կսկսի Արամէն, հասնելու համար մինչև Պահլավունիները, Բանք հաւատոյ դավանաբանական քերթ-

ված մը, **ս. Կուչսին** և **ս. Հոփսիսին** նվիրված քերթվածներ: Ուշագրավ է **Յաղագս երկնից եւ զարդոց նորա** քերթվածը, ուր լայն տեղ կտրվի բնության և անկէ վերցված բնական և այլաբանական պատկերներուն: ԺԲ դարու սկզբնավորության Սարկալազ վարդապետը իր կարգ մը գրվածքներով մոտեցած էր արդեն բնության, բնական շեշտ մը տալով իր արտահայտություններուն: **Խրատներ**, **տաղեր** և **առակներ**, վերոհիշյալ ոգիով և մոտեցումով եղած հորինումներ են, բնութենեն և իրական կյանքեն թանկագին փշրանքներ ընդունելով իրենց մեջ և մոտենալով ժողովրդային բանահյուսության:

Վերոհիշյալ գրություններուն մեկ կարևոր մասը հակառակ իր քերթողական ձևին պատմական է: **Պատմիչ** բառը մասնավոր երանգ մը ունի մեր մեջ, որ այնքան ալ հարազատ չէ պատմական ըմբռնումին: Դեպքերու շարահարող մըն է ան, բայց ատոր ալ հավատարիմ չէ մնացած, որովհետև սիրած է անոնցմե կախել իր փափաքները, սերն ու վախը: Էջերով հեռացած է դեպքեն, պատմելով ճամբան հանդիպած սուրբի մը վկայությունը, նշխարի մը գյուտը, կամ փաստելով աստվածաշնչական տեսություն մը: Մեկ խոսքով հոն դնելով ինչ որ կրնա, ոչ թե ինչ որ պետք է: Կրոնական, վկայաբանական այս բունկումները գրվածքներուն տված են քիչ մը շատ կրոնական գույն, սակայն ասիկա պատճառ մը չէ զանոնք անոնեսելու: Ընորհալիով պայմանավոր պատմական այս քերթվածները պարզ քրոնիկներ չեն. անոնք ունին գրական, բանաստեղծական շնորհ և արժեք, երևակայություն, չափ և ուրիշ անհրաժեշտությունները սեռին:

Վիրգիլիոս ունի 120 միլիոնոց ժողովուրդ մը իր ետին: Կերգե հերոսներու հաղթանակը անցյալին մեջ, տալու համար իր պաշտպանին հզոր կայսրությունը. ու բնական պիտի ըլլա անոր հորդությունը, ուժը: Տխուր է մեր հեղինակին կյանքի իրականությունը: Ատոր համար ալ լավագույն մեր արժեքները արյուն և ողբ են, առնվազն մարտիրոսագրություն:

Գալով քերթվածներու չափին, որ Ընորհալիով պարտադրվեցալ մեր սրբազան քերթողության, **թվական** է, Մագիստրոսեն մեզի ժառանգ մնացած, հավանաբար արաբական ազդեցություններն եկած: Մինչև Մագիստրոս մեր քերթողությունը կգործածեր գլխավորաբար հայկական որակված չափը—**ամանակային**: Թվական չափը իր յալ, **ական**, **ին**-երով կստեղծե ծանր տաղտուկ մը: Մեղքը անշուշտ ժամանակի հասկացողության է: Ընթերցողը անտարբերության մատնող տաղաչափական այս առատաբանությունը բարեբախտ կերպով մը կհակակշռվի Ընորհալիի սրբազան քերթվածներով: Ծարակնոցը և Ժամագիրքը կպարունակեն այդ գրությունները, որոնք անկորնչելի գոհարներ են: «Առաօտ լուսոյ», «Աշխարհ ամենայն», «Այսօր անճառ», «Արարչական», «Աստուած անեղ» սաղմոսներն բխող, բայց զանոնք որոշ զգայնությամբ գերազանցող երգեր կմնան տակավին մինչև այսօր: Հին և Նոր Կտակարաններու լույսով լուսավոր, Հիսուսի աստվածությամբ և ս. Հոգիի շնորհին կարելի քաղցրությունովը թրթռագին այս քերթվածները ոսկի շիթեր են, միջնադարյան հայ հոգիի կնիքով կնքավոր, որոնք ժամանակի մեջ փոխանակ հիմնալու, այսօր մեզի կթվին բյուրեղացած՝ անվերածելի գեղեցկություններ:

Ընորհալին աղոթքն է հայ հոգիին: Իր օրերուն հայուն տառապանքը ավելի թանձր է, «Զայն հառաչանաց հեծութեան սրտի ողբոցն աղաղակի»: Այդ տխուր տեսարանին վրա է, որ կբարձրանա պայծառ դեմքը այս մեծ քերթողին, որ իր շրթները մոտեցուցած հայ տառապանքի կարմիր եղեգնիկի վիրավոր ծակերուն, պիտի երգե հայ հոգիի տխրանուշ մեղեդին: Տխրության

օրերու երգիչն է ան, ամենեւնի փորձատուն ու մարդկայինը: Աշխարհն անսահման ան երկնքին կիսարի:

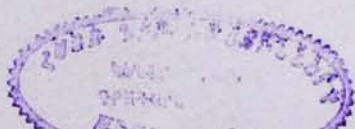
Հատկանշական են մանավանդ **Արեւագալի, Խաղաղականի, Ճաշու** ժամերուն քանի մը շատ խորունկ, մարդկային իրականությամբ հորինումները, որոնք իբրև ներշնչում, թոյլէք, ձայնական հեշտանք, մտածման փալլակ, սրտին խոսող ճիշերն են մեր ժողովուրդին: Անոնց մէջ կա մեր միջին դարը, մեր երազանքը, գերությունը, հայությունը, արեւելեան քաղցրությունը, հոգեկան տրտմությունն ու պայծառությունը: Ուշագրավ է նույնպէս **Հաւատով խոստովանիմը**, հստակ և խորունկ, որուն թարգմանությունը հիացում ստեղծած է միջազգային հոգևոր գրականության մէջ: Հայ ժողովուրդը քիչ անգամ այսքան իրավ և ամուր կերպով իր հոգիին երկինքը աշխարհայնացուցած է:

Իր անունով մեզի եկած շարականները իբր բանաստեղծություն, հոգևոր, թոյլէք, կու գան բարձրագույն արվեստի ամենամաքուր ակունքէն: Այսօրվան գրական ճաշակը շատ քիչ բան կգտնէ անոնց մէջ զինքը վիրավորող: Ծառ աղքատ պիտի մնար մեր Ժամագիրքը՝ առանց անոր երգերուն: Մեր Ծարակնոցը շատ բան պիտի տուժէր: Անշուշտ անոնց կարևոր մասը հարստություններ են, սակայն մարդն է անհիկա, որուն հետ միշտ վստահ եք գտնելու զգացման անտիպ գեղեցկություն, հայեցի գողտր քաղցրություն, ցեղային տրտմություն, թևաքէկ հույսը, որ մեր սրբազան գրականության նկարագիրը կազմէ, երբ խորտակեցաւ մականը մեր արքաներուն: **Նորահրաշը** ուր հարյուր տարի առաջ գրված, բայց նոր ու կատարյալ է այսօր ալ, որովհետև ինչ ոյ կա հոն, ցեղին համար զոհվողներուն դրվատիքն է, իր երկնայնությունն է, իր աստվածային անուշությունն է: Նույնը կարելի է ըսել **Նորաստեղծեալի** մասին, որուն երկինքը չի նմանիր ոչ լստին և ոչ ալ բողոքական երկնքին՝ կաղապարված աշխարհի օրինակով: Հեղինակը հոն դրած է խաղաղություն և փառաբանություն: Հանգիստի ծարավն է, որ կհորդի ամեն տեղէ:

Ծնորհալիին երկինքը բոցավառ ու սպառնացող չէ, իր Աստվածը շանթ ու պատուհաս չունի: Իր Հիսուսը, հակառակ իր արյունոտ կողերուն, ձյուն թեւերով կմերձենա: Իր քերթվածները լեցնող, դողացող ոգին արյունի հորդ գեղումը չէ միջին դարու աստվածատեսներուն. չունի ուժգին, խանդաբորբ փոթորիկներ, ինքնամոռաց պշուցումներ, կայծակլող երազանքներ: Աղոթելու իր եղանակը գեղեցիկ է միայն: Ծնորհալին մեր ամենեւնի մաքուր բանաստեղծն է. իր անկեղծ հոգիին երգը քաղցր է, երկնքին շառալիով գեղուն: Ան կտարբերի շրջանի կրոնական քերթողներէն իր ինքնեւանգ ծավալումովը:

Դարերու հասակով ազգային հոգիին իջած գործի մը առջև վերլուծումը պարտավոր է ամփոփվիլ և քանի մը հիմնական գիծերու վրա սկսեալ ոչ միայն գործը, այլև այդ գործին ետևը հեռացող, բացվող, աղվորցող գիծերու այլ ուստայնը, որոնց մէջ օրորված պետք է ըլլա մեր ժողովուրդին ամենեւնի ամուր հոգեմասը: Չենք ետ դառնար անոր մէջ հաստատելու հայ գրական ոգիին, չըսելու համար հանճարին հիմնական հատկանիշները: Հաստատելու հայ զգայնության քանի մը խորագույն ակոսները և բարձրագույն լարերը, ինչպէս նաև անկեղծությամբ խոստովանելու այդ գործին մէջ խրամատային նվաղումները, որոնք կարծես մեր պատմության նվերն են մեր ժողովուրդին:

Անտարակույս մեծ է գործը Ծնորհալիին, քանի որ մարդկային մեծություններու բոլոր սանդուղներուն հավասար բազմաթիվ հատվածներ կպարունակէ: Ըսել, թե երկու Կտակարաններուն ամբողջ գաղափարաբանությունը հատակը կկազմէ այդ մտքին, չի նշանակեր անոր ինքնատուությունը կործանել: Նույն քջիջն է, որ կդառնա հազարավոր տարիներէ ի վեր, կազ-



մեկու համար իրերամերձ բյուրավոր կերպարանքներ, մարդկային մարմնի գեոմիկն վրա: Շնորհալին մեր ժողովուրդի փառքին ու տկարությանց հալորդ. անոր կարելիությունեն խոստում և անոր իրագործումներեն վկայություն կբերե մեզի: Մեր ժողովուրդի պարզագույն անհատեն մինչև բարձրագույն տեսանող գիծ մը ունի այդ գործեն անցնող: Զայն հասկնալ չուզողն իսկ մաս ունի անոր խորհուրդի էությունեն, անոր թափանցողը՝ իր հպարտությունեն:

Հովվապետ, սրբազգյաց վանական, ամենահաս գործիչ և բարձր ներշնչումներով թրթռուն այս դեմքը նմանությունը կբերե Գ և Դ դարերու հույն և լատին եկեղեցվո մեծ հայրերուն: Ազնվական իր արյունը, դժվար պայմաններու մեջ իր ստացած ընդարձակ փորձառությունը, զանգվածին վրա ազդելու իր սքանչելի եղանակները, հոգիները ուղղելու, խանդավառելու երկնամարդկեր եռանդը, խոսքի, արարքի, մանավանդ մտածման իր պերճ տուրքերը, եկեղեցական նվիրապետության մեջ արդյունավայել կես դարը, մանավանդ շրջապատին վրա իր անձին սրբազան հեղումը, ճառագայթումը մեզի կբերեն ճշմարիտ սուրբի մը պատկերը: Ան մարդկային է ինչպես երկնային, կգոհացնե երկնքին կրակովը տարված աղանդավորը, ինչպես իմաստի, ձևի և արվեստի հետամուտները: Ընդհանուր հոսանքեն զատվող այս անհատականությունը հսկա փարոսի մը պես մարդկության ծովին վրա գիտե փոել իր հոգիին ճերմակ բոցը:

Չկա գիտակից հայ մը, որ արհամարհանքով ուզե նայիլ անցյալեն մեզի եկած արժեքներուն: Դեպի հին դարձը՝ շատ հաճախ բարոյական դյուցազնությունն է եղած գիտակից հոգիներուն: Բրուտի մը զավակն էր Ագաթոկյես, որ ամբողջ Սիկիլիո տիրեց. ան իր սեղանին վրա ոսկի բաժակներով պատվելն հետո իր հրավիրյալները, սեղանին տակեն դուրս կբերե կավե այն ամանները, որոնք իր անցյալեն իրեն ժառանգ մնացած էին: Ահա այդ հիագոր ոգին է, որ պիտի պահել տա մեզի ինչ որ մերն է: Մեզի կմնա կարոտով խմել մեր անցյալի զմայլեցուցիչ գիւնին, Շնորհալին հրամցված, որքան ալ նոր ըլլան մեր տիկերը:

